

Z. Starý: Posudek PhD disertace

Tomáš Samek: *Možnosti deixe jako interpretačního principu (česky a německy mediovaný proctor)*

Práce se zaměřuje na fenomén deixe. Otázka deixe je zcela jistě relevantní problémem jazyka, o*e ipso* také problémem lingvistiky. Mým oborem je lingvistika, vyjadřovat se budu tedy k nanesené problematice, resp. předkládané práci zejména sub specie tohoto oboru.

Autor se chápe se jevu/pojmu deixe na pozadí jeho lingvistického zázemí, konkrétně vychází z Bühlerova chápání deiktik jako jednotek, jejichž referenci nelze jednoznačně identifikovat než vzhledem k origu (já-ted'-tady), tedy jako jednotek, která odvozují svou referenci od řečového aktu, ve kterém jsou užity. Z hlediska lingvistiky a disciplíně s ní úzce ve 20. století související, na mysli mám sémiotiku, se vynořuje souvislost deiktik/deiktičnosti s Peirceovým pojmem indexu, resp. se pojmem shifteru, jak jej v lingvistice najdeme u Jespersena a posléze u Jakobsona.

Deixi přitom chápe autor předkládané práce spíše širěji (než Bühler]:

- především mezi deixi zahrnuje i deixi nereferenční, tj. deixi indikující;
- pod deixi subsumuje i případy endofory, tj. případy, kdy deiktičnost je mediovaná, a to v tomto smyslu: endofora propojuje místa výpovědi, kterým se dostává referenčního naplnění na základě deixe, samotné propojení těchto míst přitom deiktické ve smyslu obvyklé referenční deixe sensu stricto není.

Z hlediska lingvistické tradice mi připadají zejména relevantní/inovativní tyto body, kterými se autor v práci zabývá:

- a) Polarismus, protiklady nejsou nutně povahy „buď anebo“, mezi póly protikladu může být kontinuální přechod. Později v práci autor hovoří i gradientnosti (opozice).
- b) Idexiálnost znaků symbolů, tj. (každý) symbol obsahuje deiktický potenciál.

Ad a). Pokud jde o polarismus. Tato myšlenka není v lingvistické perspektivě nahlížení zcela nová. Pojmem vágnosti se velice úspěšně zabýval Jiří Neustupný již v roce 1966 ve stati „On the Analysis of Linguistic Vagness“ (in *Les problèmes du centre et de la périphérie dy système de la langue*, TLP, vol. 2, 1966, 39-51) a to velice prozíravým způsobem. V době, kdy se do lingvistiky postupně dostává pojem prototypové kategorie jako noetický nástroj stavěný do opozice k pojmu tzv. klasické kategorie (byv inspirován pracemi E. Roschové ze 70. let 20. století) formulace některých uživatelů tohoto nástroje jsou velice blízké formulacím J. Neustupného. (např. P. Hopper, S. Thompson, „The Discourse Basis for Lexical Categories in Universal Grammar“, in *Language*, vol. 60, 1984, 703-752). Autor v předkládané práci termín prototyp používá, nicméně v souvislosti s „polarismem“ tj. vágností jej myslím nezmiňuje. V této souvislosti dodejme, že autor sice vychází při formulování svého polaristického přístupu z binárních opozic, nicméně problém se týká i vztahů, které nejsou binární, resp. problematiky neostrosti hranic kategorií obecně. Těmto dopadům autorovi formulace nicméně odpovídají.

V dalších částech své práce autor používá o stejném jevu další termín, totiž gradientnost. Gradientnosti se lingvistika věnuje relativně intenzivním způsobem zejména od 2. poloviny 90. let, v poslední době zejména v souvislosti s emergentním přístupem k jazyku (P. Hopper, J. Bybee, etc.).

Ad. b). Potenciální indexialnost symbolu, je myslím myšlenka velice zajímavá, která, pokud mi je známo, se žádným dosavadním výraznějším pohybem v lingvistickém myšlení, nerezonuje. Autorova analýza myslím ukazuje cestu k dokumentaci toho, že jsou to skutečně indexiální znaky, tj. deiktika, resp. deiktický rozměr znaků, který svazuje jazykový projev s konkrétní situací, ve které je tento projev pronášen.

Ve svých sémiotických východiscích, autor navazuje na různé pojmové řady, například na Peirceovu triádu ikon, index, symbol vedle Bühlerovského protikladu symbolem (Symbolfeld) a ukazováním (Zeigfeld). To v průběhu práce působí určité vyjadřovací nejasnosti. Například na str. 9 se mluví i deixi jako formě indexiality. Jasnější by bylo říci, že v této práci deiktičnost je indexialita, že deiktický znak je indexiální znak, etc.

Občas není jasné, zda užitá formulace je míněna jako popis myšlenkového paradigmatu nebo je míněna i jako zachycení historických souvislostí. Například mluví-li autor o *saussurovsko-peirceovském obratu*, jde o první z možností: Saussure patrně práce Peirce neznal a k propojení názorů obou myslitelů došlo až v pracích R. Jakobsona, totiž v jeho studiích „Shifters, verbal categories, and the Russian verb“ (1957), a „Quest for the essence of language“ (1965). Tedy relativně dlouho po tom, co se saussurovský vliv vkořenil v lingvistické myšlení 20. století.

Termín „mediovanost“ se mi zdá být užíván ve dvojitě slova smyslu: deixe je mediovaná v případě endofory, zároveň se mluví o mediovanosti i v případě „českých a německých mediovaných prostorů“ (Teze disertace). Skutečně jde o totéž, resp o srovnatelné procesy, nebo je „mediovat“ polysémní výraz.

Konečně několik mých nepochopení:

- Jak vysvětlit kryptogram (ko(n)text(ualizace) (str. 35n), a to zejména se zaměřením na významový rozdíl mezi kontextem vs. kotextem.
- Ne zcela jasný mi je popis $O \subset C \subset B$, jsou-li inkluze inkluzemi množinovými mělo by B obsahovat prvky, které nejsou v C, resp. C by mělo obsahovat elementy, které nejsou v O. Jestliže tomu tak je, které to jsou?
- V čem je rozdíl mezi Čermákovým etc. pojetím deixe na jedné straně a pojetím Bühlerovým na straně druhé (str. 30n). Nenalézám ho tam.
- Na jednom místě práce se říká, že deixe propojuje vztahy společenské a textové. – V jakém slova smyslu? Proč by tato schopnost měla být specifická pro resp. omezena na deixi a neplatit pro jiné typy znaků?
- Autor pracuje s opozicí „emický vs etický“, první spojuje spíše s kategorií o ostrých hranicích, druhý člen spíše s vágností (polarismem, v autorově terminologii str. 23). Proč by tomu tak mělo být? Jednat by se mohlo ne o nutnost, ale pouze o „historický“ souvýskyt, a to v tom smyslu, že

strukturní tradice měla obecně tendenci pracovat s představou kategorie klasické, nikoliv s kategoriemi s rozmytými hranicemi.

- Občas si nejsem jist gnozeologickou nosností autových analogií a paralel. Například na str. 35 se říká: *Jestliže (textový, situační) kontext dodává deiktikům smysl a mění je v účinné pojivo textové architektury, kontextualizace ovlivňuje pojivo mezilidských vazeb*. Jaký by měl být mechanismus implementace této souvislosti, tj. proč by z toho, že kontext např. referenčně zjednoznačňuje deiktikum, mělo “plynout” nějaké vlastnosti mezilidských vazeb?
- Není mi zcela jasné, proč užití deiktických resp. metajazykových prostředků by mělo fungovat jako katalyzátor kódové dimenze komunikátu (str. 58). V mém idiolektu katalyzátor urychluje, iniciuje proces, nikoliv dimenzi.

Závěr

Práci doporučuji k obhajobě. Mé poznámky uvedené výše by měly z jedné strany sloužit autorovi jako inspirace pro další výzkum, ze strany druhé pak pomoci oponentovi docenit některé souvislosti obsažené v předkládané práci.

Doc. Dr. Zdeněk Starý, CSc.